

नेपालको अर्थ-राजनीतिको दिशा

(शोधकर्ताहरूसँग छलफल)

- बाबुराम भट्टराई

“ What we know is a drop;
what we don't know is an ocean.”

- Isaac Newton

१.० केही वैचारिक अवधारणा

१.१ विश्व दृष्टिकोण (World Outlook)

- चैतन्यवादी दृष्टिकोण : 'सत्यम् ब्रह्म जगत् मिथ्या' VS भौतिकवादी दृष्टिकोण : अर्बौ वर्षदेखिको गतिवान् पदार्थको उपज
 - वस्तुगत (Objective) र आत्मगत (Subjective) संसार
- अधिभूतवादी (metaphysical) पद्धति : संसारको एकरूपता र निरन्तरता VS द्वन्द्ववादी (dialectical) पद्धति : विपरितहरूको एकत्व, संघर्ष र रूपान्तरण

१.२. अर्थ-राजनीतिको क्षेत्र

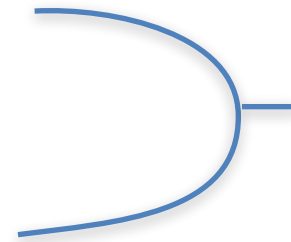
- मानव समाजका विभिन्न ऐतिहासिक चरणका उत्पादन प्रणालीको अध्ययन (जस्तै - आदिम समाज, सामन्तवाद, पुँजीवाद, समाजवाद, इ.)
 - राजनीतिक उपरी संरचना (superstructure) र आर्थिक आधार (base) को अन्तरसम्बन्ध
- उत्पादन प्रणाली = उत्पादन शक्ति + उत्पादन सम्बन्ध
 - उत्पादन शक्ति : उत्पादनका साधन (जमिन, औजार), श्रमशक्ति, पुँजी, प्रविधि, इ.
 - उत्पादन सम्बन्ध : उत्पादनका साधनहरुको स्वामित्व, उत्पादनका क्रममा मानिसहरु बीचको सम्बन्ध, वितरण प्रणाली, आदि
- एक सामाजिक उत्पादन प्रणालीबाट अर्को प्रणालीमा रुपान्तरणको प्रक्रिया
 - विभिन्न सामाजिक उत्पादन प्रणालीहरु बीचको अन्तरसम्बन्ध

१.३ वर्तमान विश्वको अर्थ-राजनीतिक प्रवृत्ति

- विकसित (Developed), विकासशील (Developing) र अति कम विकसित (LDC) वा अल्पविकसित (Underdeveloped) देश/क्षेत्र
- साम्राज्यवाद (Imperialism), भूमण्डलीकरण (Globalization)
 - वित्तीय भूमण्डलीकरण, अति-भूमण्डलीकरण
 - चौथो औद्योगिक क्रान्ति
- पुँजीवादको केन्द्र (Centre) र किनारा (Periphery)
- राष्ट्रिय राज्य, संयुक्त राष्ट्र संघ, अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्था (WB, IMF, WTO), बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरू, क्षेत्रीय संगठनहरू (EU, ASEAN, etc.)
 - BRI, Indo-Pacific Strategy
- केन्द्रीकृत राज्य र संघीय राज्य

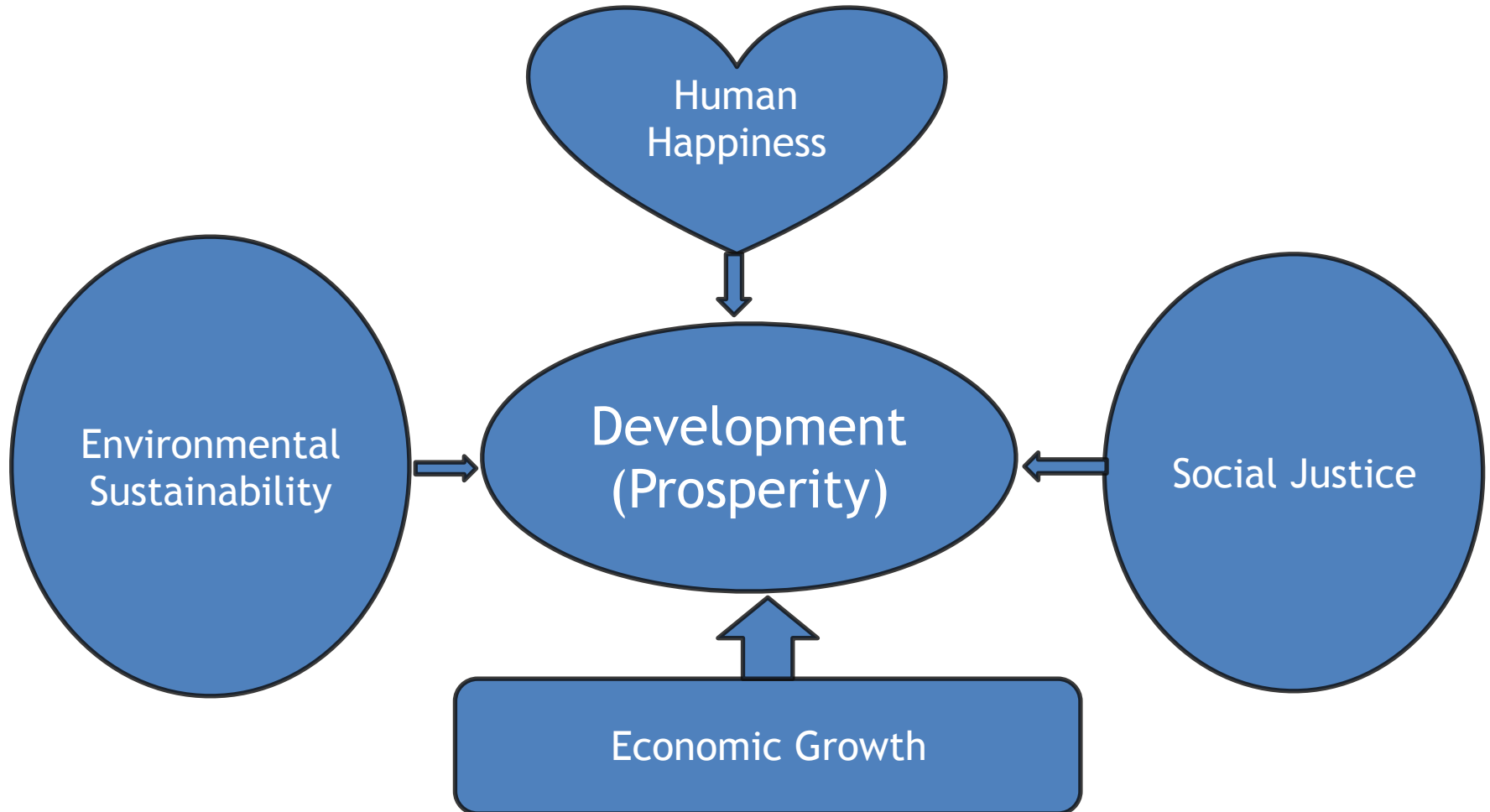
१.४ विकास र समृद्धिको अवधारणा

- ⊙ विकास : गतिशील प्रक्रिया + ऐतिहासिक चरण सापेक्ष
 - : मानिसको उत्पादनशील क्षमताको प्रवर्द्धन र पूर्ण प्राप्ति
 - : उत्पादक शक्ति र उत्पादन सम्बन्धको द्वन्दात्मक अन्तरसम्बन्ध
- ⊙ अविकास/अल्पविकास : उच्चतर उत्पादन प्रणालीमा संक्रमणको अवरुद्धता (आन्तरिक वा बाह्य कारण)
- ⊙ समृद्धिको बहुआयामिक अवधारणा
 - : उत्पादन र उत्पादकत्वको अभिवृद्धि
 - : समन्यायिक वितरण
 - : स्रोत-साधन र पर्यावरणीय दीगोपना
 - : मानवीय खुशी/सन्तुष्टि
- ⊙ 'Prosperity is simply time saved, which is proportional to the division of labour.' —Matt Ridley

जीवनको गुणस्तर
(quality of life)

Components of Human Development or Prosperity

१.५ विकासको मोडेल / बाटो

- पुँजीवादी/उदारवादी/नव-उदारवादी
 - निजी स्वामित्व + बजार + उदारीकरण/वैश्वीकरण
- राज्य-समाजवादी (साम्यवादी)
 - राज्यको स्वामित्व + केन्द्रीय योजना/नियन्त्रण + अन्तरमुखी
- समाजवादी
 - निजी + राज्य + समुदाय / बजार + राज्य
- वर्तमान नेपाल
 - संक्रमणकालीन (समाजवाद उन्मुख पुँजीवाद)
 - आलोचनात्मक आधुनिकतावाद (Critical Modernism)
 - : सुक्ष्म (small) + स्थूल (big)

१.६ नेपालको उत्पादन प्रणालीको चारित्रीकरण

- परम्परागत रूपमा अर्ध-सामन्ती र अर्ध-औपनिवेशिक चारित्रीकरण
 - निर्वाहमुखी कृषिको आधिक्य + निरंकुश राजतन्त्र + सामन्ती संस्कृति
 - वाह्य रूपमा मूलतः रातनीतिक प्रभुत्व-पराश्रित (dominance-dependence) सम्बन्ध
- अब किनारा पुँजीवाद (Peripheral Capitalism) मा संक्रमण
 - श्रम निर्यात र वस्तु आयात गर्ने परनिर्भर बजार अर्थतन्त्रको विस्तार र कृषिप्रधान अर्थतन्त्रको तीव्र विघटन
 - औद्योगिक पुँजीको सट्टा वित्तीय पुँजीको विस्तार र राज्यसत्ताको दोहन गर्ने आसेपासे पुँजीवाद (Crony Capitalism) को विगविगी
- राष्ट्रिय औद्योगिक पुँजीको विकास र तलबाट सामुदायिक क्षेत्रको जग निर्माण गर्दै समुन्नत संघीय समाजवादको आधार तयार गर्नुपर्ने

२.० नेपालको अर्थ-राजनीतिक प्रवृत्ति र समस्या

२.१ भौगोलिक / भू-राजनीतिक विशिष्टता

- भौगोलिक विविधता : हिमाल + पहाड + तराई
 - : भापाको केचना कलान (७० मि.) देखि सगरमाथा (८८४८ मि.)
 - : विश्वका प्रायः सबै जैविक र पर्यावरणीय विविधता
 - : जलश्रोतको प्रचुरता (प्रतिव्यक्ति उपलब्धता भारतभन्दा ६० गुणा र चीनभन्दा ३० गुणा)
- भारत-वेष्टित र वहिर्मुखी भौगोलिक संरचना
- चीन, भारत र अमेरिका (+ युरोप) बीचको बढ्दो प्रतिस्पर्धासँगै नेपालका निम्ति अवसर र चुनौती दुबै

Cross-Section Map of Nepal

LAND-LOCKEDNESS

INDIA-LOCKED AND EXTRAVERTED STRUCTURE

CONTRAST WITH LAND-LOCKED SWITZERLAND

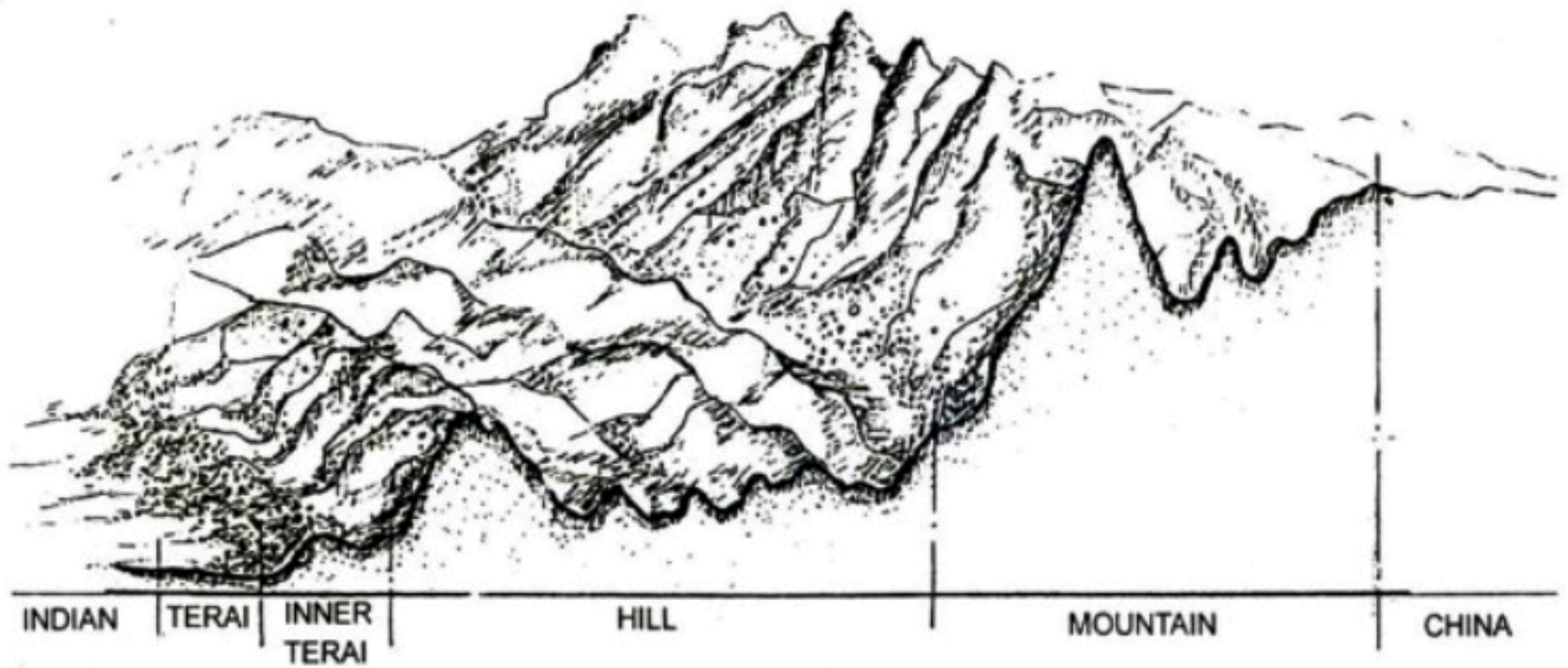

Fig. 1.4 Longitudinal Cross-Section Through Central Nepal.

नक्सा-२

Water Resources

- Criteria: Water Stress

Water Availability (Per Capita Per Year)	Water Stress
> 2,000 m ³	Comfortable (No Stress)
1,000 - 1,700 m ³	Water Stress
500 - 1,000 m ³	Highly Stress (Water Scarce)
< 500 m ³	Absolutely Water Wcarce

- Water Availability

Country	Population (in million 2017)	Total IRW R (cubic km)	Per Capita IRWR (cubic meter)
Bangladesh	165	105	638
India	1,339	1261	942
Nepal	29	198	6757
Pakistan	197	52	264
China	1,409	2812	1995

IRWR: Internally Renewable Water Resources
 (Do not consider water coming from other countries)

Source: Devkota (2018)

२.२ सामाजिक / साँस्कृतिक विशिष्टता

- बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसाँस्कृतिक, बहुधार्मिक, क्षेत्रीय विविधतायुक्त देश
- एकात्मक/केन्द्रिकृत राज्य vs जातीय/भाषिक/क्षेत्रीय उत्पीडन/विभेद र अपूर्ण संघीय पुनर्संरचना (७ प्रदेश)
- सामन्ती पितृसत्तात्मक चिन्तन/संस्कार vs महिला लैंगिक उत्पीडन
- मनुवादी वर्णाश्रम व्यवस्था vs दलित उत्पीडन
- धार्मिक अल्पसंख्यक बञ्चितिकरण
- ग्रामीण vs शहरी ध्रुवीकरण
- जनसांख्यिक लाभ : ५७% सक्रिय श्रमयोग्य (२०११)

२.३ आर्थिक क्षेत्रका मुख्य समस्या

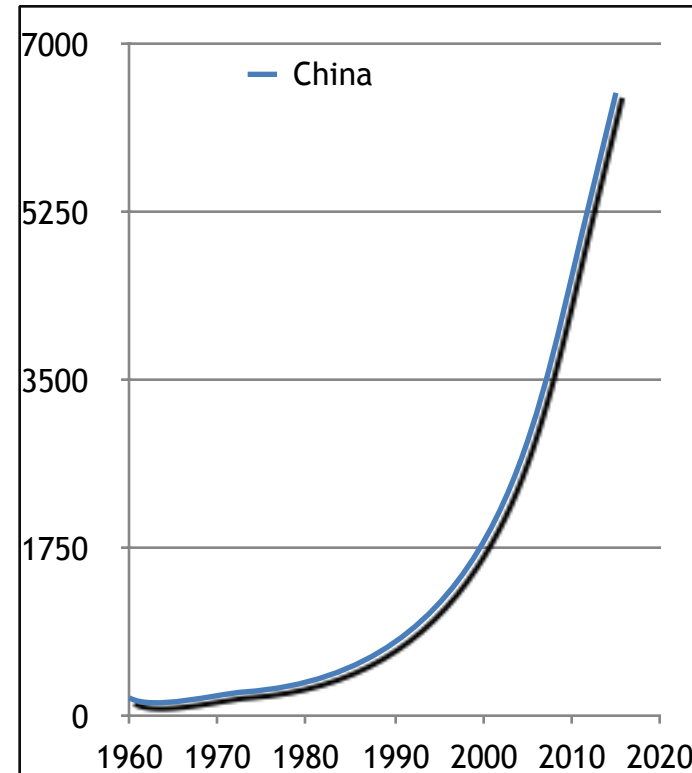
- निरपेक्ष गरिबी : प्रति व्यक्ति वार्षिक आम्दानी करिव एक हजार डलर (विश्वको औसत दश हजार डलर)
- बेरोजगारी/छद्म बेरोजगारी/अल्परोजगारी
- परनिर्भरता : व्यापार घाटा + ऋणको दुस्चक्र + असमान विनिमय/श्रम निर्यात –विप्रेषण आश्रित अर्थतन्त्र
- बढ्दो वर्गीय असमानता
- क्षेत्रीय असमानता + गाउँ/शहर दूरी
- आर्थिक क्षेत्रगत न्यून विविधीकरण : निर्वाहमुखी कृषिको तीव्र विघटन
- बढ्दो भ्रष्टाचार र राज्यसत्ताको दोहन

२.४ गाउँ र शहरको विभेदीकरण

- सामाजिक श्रम विभाजनको भौगोलिक अभिव्यक्ति
 - कृषिप्रधान अर्थतन्त्र = ग्रामीणताको बाहुल्य
 - औद्योगिक क्रान्ति ⇒ तीव्र शहरीकरण
- संक्रमणकालीन अवस्था
 - ‘गाउँको शहरीकरण’ सट्टा ‘शहरको ग्रामीणीकरण’
- नेपालको विशिष्टता
 - शहरको आकर्षण (pull) भन्दा गाउँको विकर्षण (push)
 - बाह्य श्रम पलायन : ‘संरक्षण-विघटन’ प्रक्रिया (conservation-dissolution process)
 - विप्रेषणको रकम अधिकांश शहरका घरघडेरीमा खर्चने प्रवृत्ति

Per Capita GDP: Comparison with Some of the Asian Countries

Particulars	Year	China	India	South Korea	Malaysia	Nepal	Thailand
Per Capita GDP (Constant US\$ 2010)	1960	192	304	944	1409	267	571
	2015	6497	1758	24871	10745	690	5734
Increase Amount	1960-2015	6305	1454	23926	9336	423	5163
Ratio with Nepal	1960	0.7	1.1	3.5	5.3	1.0	2.1
	2015	9.4	2.5	36.0	15.6	1.0	8.3

Poverty Profile

Region	Incidence			Distribution	
	Headcount rate	Poverty gap (x100)	Poverty gap squared (x100)	Of the poor	Of the population
Urban	15.46	3.19	1.01	11.7	19.0
Rural	27.43	5.96	2.00	88.3	81.0
Eastern	21.44	3.81	1.01	19.8	23.3
Central	21.69	4.96	1.76	30.8	35.7
Western	22.25	4.27	1.38	16.9	19.2
Mid-western	31.68	7.74	2.69	16.4	13.0
Far-western	45.61	10.74	3.77	16.0	8.8
Mountain	42.27	10.14	3.54	11.8	7.0
Hill	24.32	5.69	2.09	42.8	44.2
Terai	23.44	4.52	1.31	45.4	48.7
Urban-Kathmandu	11.47	2.77	1.00	2.6	5.7
Urban-Hill	8.72	1.75	0.54	1.5	4.4
Urban-Terai	22.04	4.31	1.29	7.5	8.6
Rural hills-Eastern	15.93	2.91	0.82	4.0	6.3
Rural hills-Central	29.37	8.52	3.70	10.8	9.3
Rural hills-Western	28.01	5.31	1.75	10.5	9.5
Rural hills-Mid & Far western	36.83	8.89	3.13	13.3	9.1
Rural terai-Eastern	20.97	3.67	0.91	9.6	11.6
Rural terai -Central	23.13	4.14	1.08	13.9	15.1
Rural terai -Western	22.31	4.4	1.35	5.9	6.6
Rural terai -Mid & Far western	31.09	7.17	2.47	8.5	6.9
NEPAL	25.16	5.43	1.81	100.0	100.0

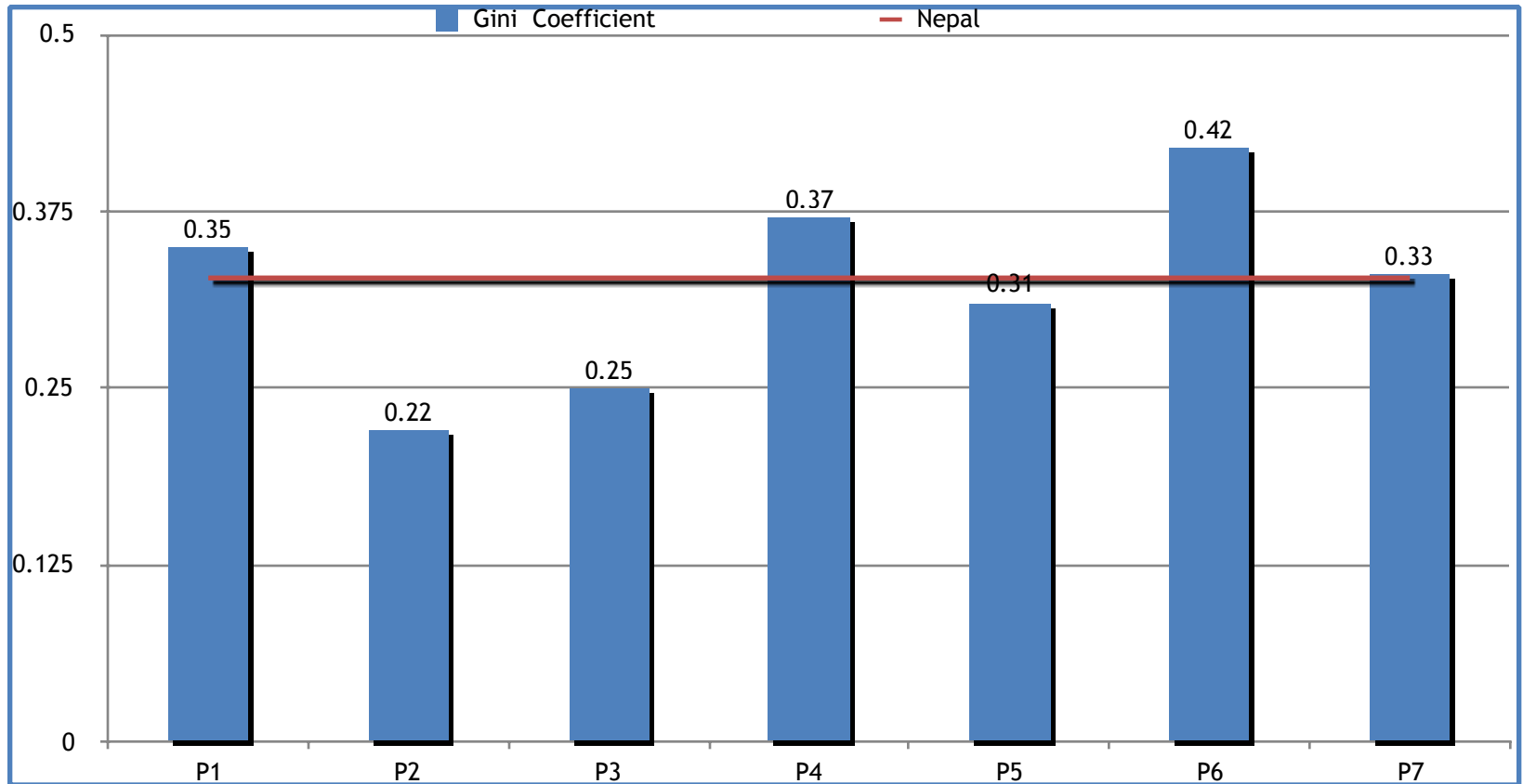
Source: Government of Nepal, Central Bureau of Statistics. 2012. *Poverty in Nepal 2010/11*. Kathmandu.

Poverty Incidence by Caste/Ethnic Group

Caste/Ethnicity	Incidence			Distribution of poor	Population ratio
	Headcount rate (%)	Poverty gap (%)	Poverty gap squared (%)		
Hill Brahmin	10.3	1.73	0.48	5.2	12.7
Hill Chhetri	23.4	5.55	1.86	16.6	17.8
Terai Brahmin	18.6	1.75	0.19	0.4	0.5
Terai Middle Class	28.7	5.36	1.47	17.6	15.4
Hill Dalits	43.6	10.89	4.22	15.2	8.7
Terai Dalits	38.2	8.09	2.24	6.9	4.6
Newar	10.3	2.07	0.70	2.5	6.2
Hill Janajati	28.3	6.64	2.49	24.4	21.8
Terai Janajati	25.9	4.48	1.25	7.3	7.1
Muslim	20.2	3.38	0.85	3.5	4.3
Others	12.3	3.58	1.13	0.5	0.9
NEPAL	25.2	5.43	1.81	100.0	100.0

Source: Government of Nepal, Central Bureau of Statistics. 2012. *Poverty in Nepal 2010/11*. Kathmandu.

Wealth Inequality

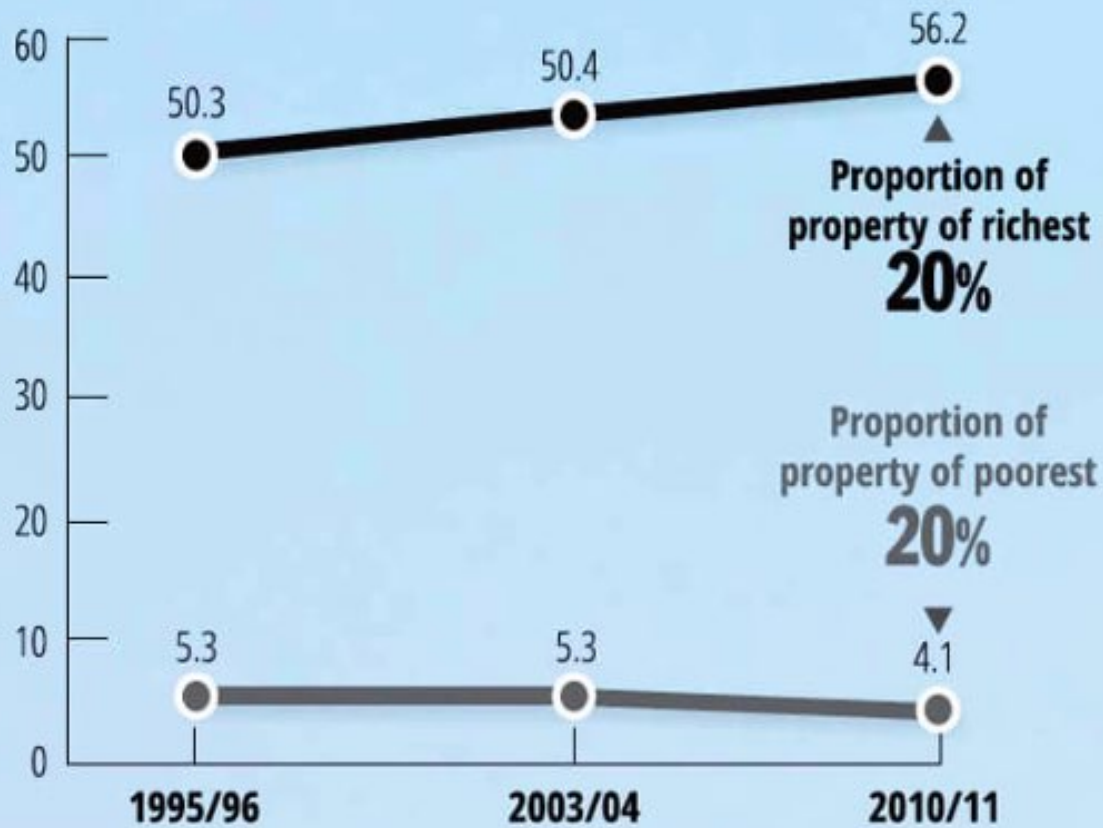

- Nepal = 0.328
- Gender Inequality in Nepal = 0.48

•Source: WB (2018)

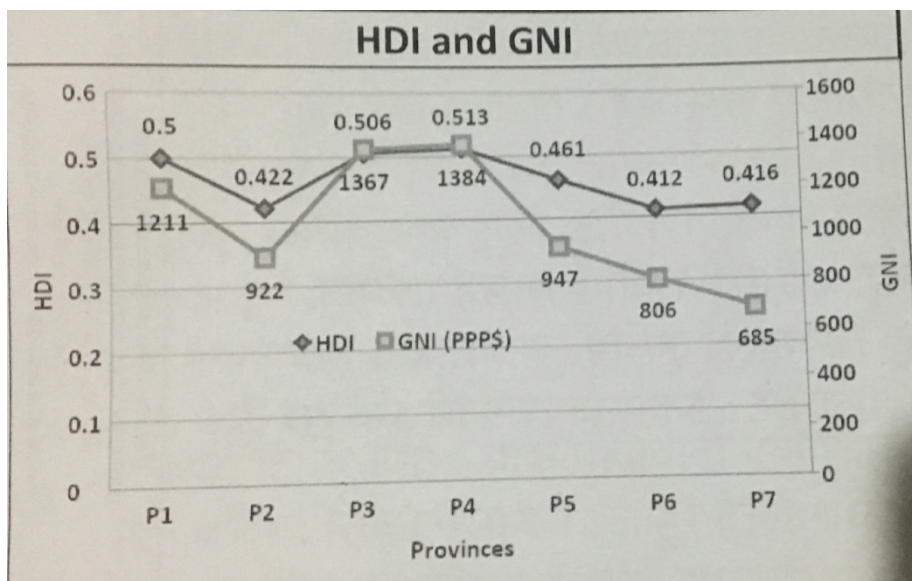
Wealth Disparity in Nepal

Nepal's wealth disparity

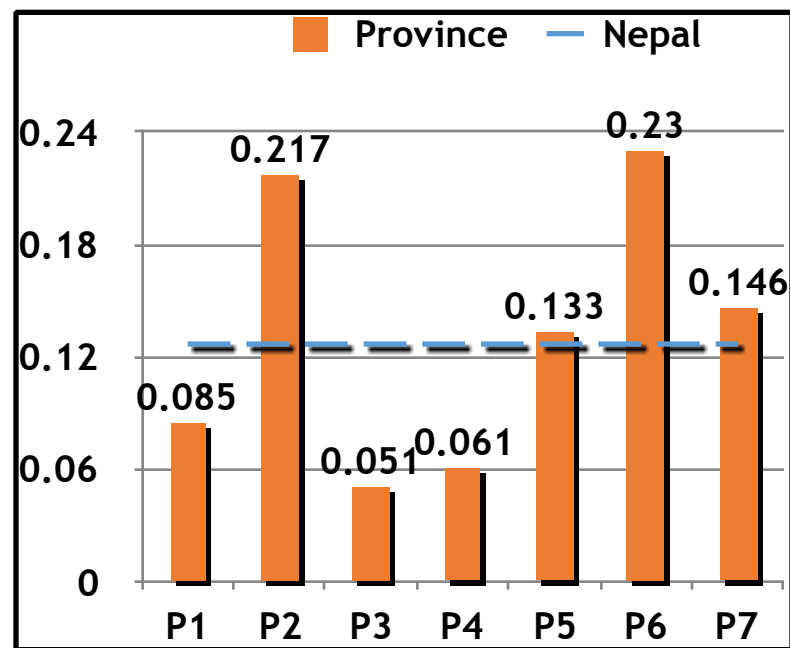

Province-wise Socio-economic Status

HDI and GNI

Multi-dimensional Poverty Index

Source: NPC (2014 and 2018)

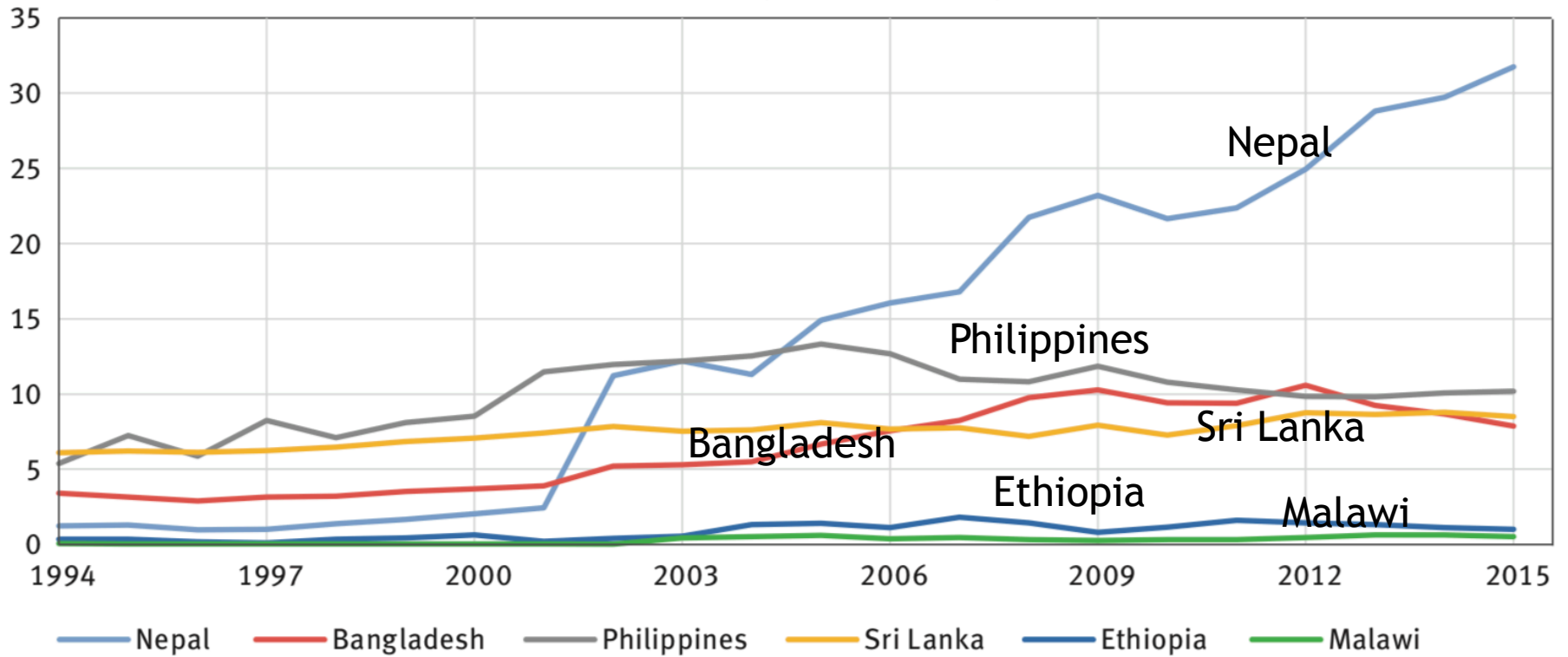
District wise HDI

urca: Annex 4, table A4.1.

Source: Nepal HDI Report, 2014

Remittances (% of GDP)

Source: WDI (2016)

३.० नेपालको आर्थिक क्रान्तिको मार्गचित्र

३.१ विकास र समृद्धिको मापक तथा लक्ष्य

- दिगो विकास लक्ष्य : सन् २०२२ सम्म विकासशील देशको स्तरमा; २०३० सम्म मध्यम आयको स्तरमा र २०४० सम्म विकसित देशको स्तरमा पुग्ने
- चारवटै औद्योगिक क्रान्ति एकैसाथ सम्पन्न गर्ने
 - मुख्य नारा : “अवको विकास, समावेशी विकास”
 - “ दुइ अंकको वृद्धिदर, दुइ दशक निरन्तर”
- प्रतिव्यक्ति आम्दानी (स्थिर मूल्यमा)
 - सन् २०२२ : पन्ध्र सय डलर
 - २०३० सम्म : ५ हजार डलर
 - २०४० सम्म : १५ हजार डलर
- मानवीय विकास सूचकांक – ०.८ भन्दा माथि
- गिन्नी कोफिसेन्ट – ०.२ भन्दा तल

३.२ आर्थिक क्रान्तिका लागि संरचनात्मक परिवर्तन

- **राजनीतिक / प्रशासनिक** : प्रत्यक्ष निर्वाचित कार्यकारी प्रणाली + पूर्ण समानुपातिक संसद + विकासमुखी न्यायालय + कार्यगत इकाइ आधारित कर्मचारीतन्त्र + भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न जनलोकपाल + लगानीमैत्री कानून
- **अन्तर्राष्ट्रीय सम्बन्ध** : भारत र चीनको मूल्य श्रृंखलासँग जोडिएको अर्थतन्त्र; सबै देशहरूसँग BIPPA सम्झौता
- **संघीयता** : अपूर्णताहरूलाई पूर्णता दिनेगरी संविधान संशोधन + वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयन
- **सम्पत्ति सम्बन्ध** : भूमिमाथि राज्य र समुदायको स्वामित्व र व्यक्तिलाई भोगाधिकार + सबै चल अचल सम्पत्तिको अभिलेखीकरण + छाया अर्थतन्त्रको अन्त्य
- **शिक्षा** : ७० प्रतिशत प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा र बाँकी अन्य + अन्तर्राष्ट्रीय स्तरका शैक्षिक र अनुसन्धान केन्द्र
- **बैंकिंग प्रणाली** : वित्तीय क्षेत्रको आमूल सुधार + वित्तीय पुँजीलाई औद्योगिक पुँजीसँग जोड्ने नीति + साना तथा मझौला उद्योग व्यवसायलाई सुलभ कर्जा
- **सामाजिक सांस्कृतिक क्षेत्र** : श्रमको सम्मान गर्ने संस्कृति + दलित र महिलाको आर्थिक सहभागिता + उद्यमशीलताको प्रवर्धन
- **गैरआवासीय नेपाली र ब्रिटिश गोरखा**हरूलाई तीन पुस्तासम्म दोहोरो नागरिकता

३.३ क्षेत्रगत विकास नीति र प्राथमिकता

(क)

- राष्ट्रीय गौरवका आयोजना शिघ्र निर्माण : योजनावद्ध पक्की सडक, बिजुली, सञ्चार, विमानस्थल, रेलमार्ग लगायतमा राज्यको बृहद् लगानी + भारत र चीन बीचमा गतिशील पुल बन्ने गरी पूर्वाधारहरूको निर्माण
- कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण: भूस्वामित्वमा आमूल परिवर्तन + कृषि पूर्वाधारमा लगानी र अनुदानमा वृद्धि + बालीको विविधीकरण/विशिष्टीकरण + यान्त्रीकरण + बजार व्यवस्थापन + पशु तथा बाली बीमा + जैविक खेतीलाई प्रोत्साहन
- शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको आमूल सुधार (सर्वसुलभ स्वास्थ्य बीमा) + प्राविधिक शिक्षामा जोड; विश्वस्तरका शैक्षिक केन्द्रहरूको निर्माण
- युवाहरूलाई प्राविधिक तथा सीपयुक्त तालिम र स्वरोजगार निम्ति सहज वित्तीय व्यवस्थापन
- बहुपक्षिय पर्यटनको प्रवर्द्धन; कृषि तथा सेवाजन्य साना तथा मझौला र ठूला उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन ; भारत र चीनका मूल्य श्रृंखलाहरूसँग जोडिएका ठूला उद्योगहरू संचालनमा प्राथमिकता

३.३ क्षेत्रगत विकास नीति र

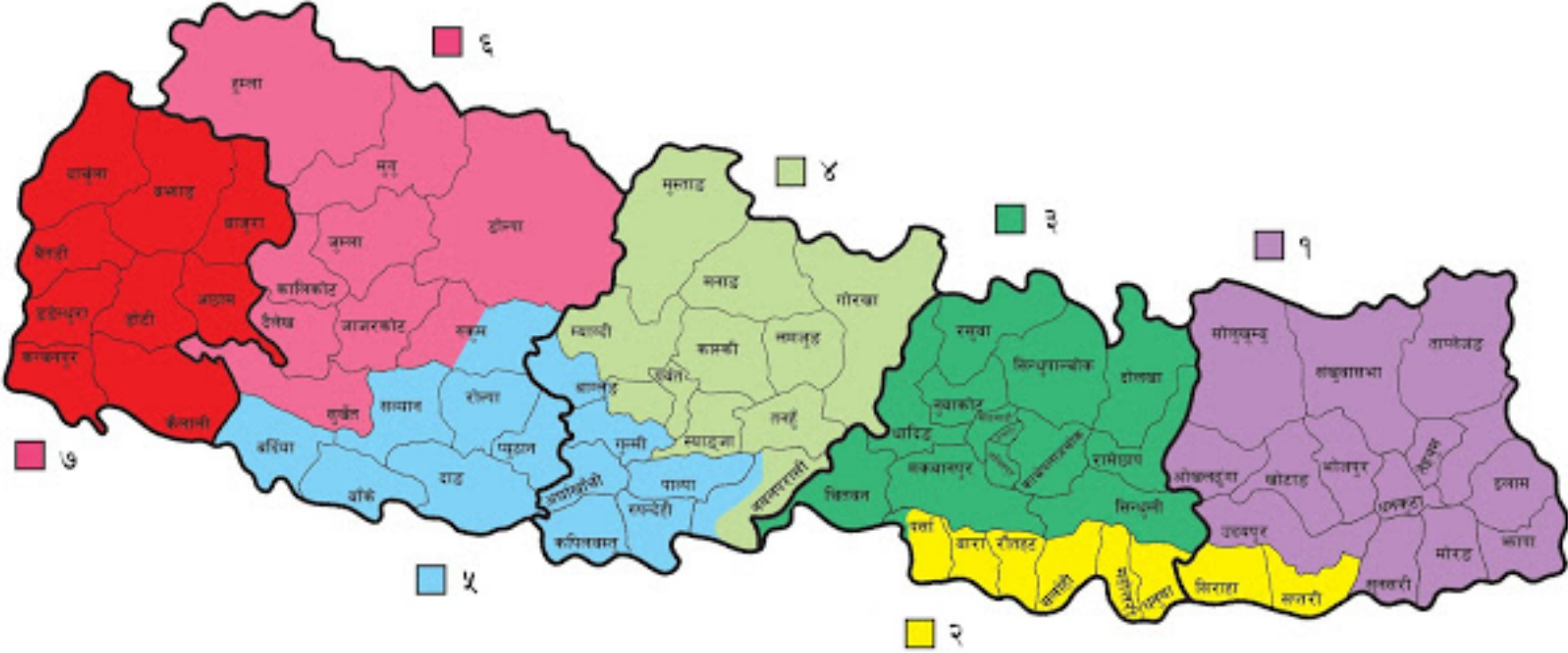
(ख)

- निर्यातमूलक क्षेत्रमा बाह्य लगानीलाई प्रोत्साहन; विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको निर्माण
- सेवा क्षेत्रमा र IT को प्रवर्धन + नवप्रवर्तन केन्द्रहरूको स्थापना
- व्यापक रूपमा एकीकृत बस्ती विकास
- विप्रेषणको रकम सञ्चय र उत्पादनमूलक लगानीको सुनिश्चितता
- सामाजिक सुरक्षाको व्यापक विस्तार
- वातावरण संरक्षण राष्ट्रिय अभियान
- 'शहरको ग्रामीणीकरण हैन गाउँको शहरीकरण' अभियान [गाउँगाउँमा शहरी पूर्वाधार र सुविधाको विस्तार]

३.४. संघीयताको सफल कार्यान्वयन र समावेशी विकास

- संघीयता राजनीतिक मात्र नभै महत्वपूर्ण आर्थिक मुद्दा
: सबै जाति र क्षेत्रको सक्रिय सहभागितामा मात्र समृद्धि
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीच उचित समन्वय र श्रोत साधनको बाँडफाँड : कर्मचारी व्यवस्थापन तथा क्षमता वृद्धि र वित्तीय आयोगको प्रभावकारीता
- स्थानीय तह र प्रदेशको सबलीकरण
: Top Down हैन Bottom Up विकासमा जोड
: स्थानीय तह र वडाका केन्द्रसम्म पक्की सडक, हेलिप्याड, एकीकृत वस्ति लगायतका पूर्वाधार
- क्षेत्रीय सन्तुलित विकास र पर्यावरणीय संरक्षण
- 'अबको निकास, समावेशी विकास' मूल नारा

नेपालको संघीय नक्सांकन

४.० समृद्ध नेपाल सम्भव छ हाम्रै पालामा

- नेपाललाई सन् २०२२ सम्म विकासशील मुलुकमा, २०३० सम्म मध्यम आयस्तर र २०४० सम्म पहिलो विश्वको स्तरमा पुऱ्याउन सम्भव छ

शर्त :

- (i) प्रत्यक्ष निर्वाचित कार्यकारी राष्ट्रपति प्रणाली र भिजिनरी राजनीतिक नेतृत्व
- (ii) संघीयताको सफल कार्यन्वयन र हिमाल, पहाड, तराई/मधेशका सबै जाति बीच सद्भाव र राष्ट्रिय एकता
- (iii) सबै क्षेत्रमा कडाइपूर्वक विधिको शासन
- (iv) जनलोकपालको गठन र भ्रष्टाचारीलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद
- (v) सबै नेपालीमा दह्रो देशभक्तिको भावना र कडा श्रम संस्कृति
- (vi) भारत र चीन दुबै छिमेकीको आर्थिक विकासको गतिसँग पदचाप मिलाउने दक्षता

REFERENCES

- Matt Ridley (2010), **The Rational Optimist : How Prosperity Evolves**
- Steven Pinker (2018), **Enlightenment Now : The Case for Reason, Science, Humanism & Progress**
- Yuval Noah Harari (2015), **Homo Deus : A Brief History of Tomorrow**
- Yuval Noah Harari (2018), **21 Lessons for the 21st Century**
- Ha-Joon Chang (2010), **23 Things They Don't Tell You About Capitalism**
- Daron Acemoglu & James A. Robinson (2012), **Why Nations Fail**
- Lee Kuan Yew (2000), **From Third World to First : The Singapore Story (1965-2000)**
- Thomas Piketty (2013), **Capital in the 21st Century**
- बाबुराम भट्टराई (२०१८), “एक्काइसौं शताब्दीमा कार्ल मार्क्स”, रातो झिल्को - अंक १५

सपना देखौँ

‘तारालाई हेर
जमिनमा टेक’

- थियोडर रुजभेल्ट

धन्यवाद !